

Володимир ПОНОМАРЕНКО

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна
Електронна пошта: vladimirlingua@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4106-5874>

ПРО УКРАЇНСЬКО-БАСКІЙСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ПАРАЛЕЛІ, АБО БАСКІЙСЬКІ СЛІДИ В УКРАЇНСЬКОМУ ЛЕКСИКОНІ

Стаття присвячена неоднозначному й проблемному питанню українсько-баскійських мовних зв'язків. Автор розглядає уявні лексичні ізоглоси, під якими розуміються запозичення-інтернаціоналізми (європеїзми) ймовірно баскійського походження, приклади яких в українській мові (*багнет*, *більярд*, *анчоус*) наводив, зокрема, професор К.М. Тищенко. В інших джерелах укр. *багнет* (від назви м. *Байона*) традиційно пояснюється як запозичення з польської мови французького походження; щодо етимона франц. *Bayonne*, порівнюваного з баск. *Baiona*, загальноновизнаної думки немає; згідно з однією з гіпотез топонім може мати зв'язок із баск. *Ibai ona* ('добра ріка'). Запозичення *більярд* виводиться з франц. *billard*, однак нар.-лат. **bīlia* має, очевидно, галльське походження; баск. *billar* за формою збігається з ісп. *billar*, яке трактується як давнє запозичення з французької. Є певні підстави для того, щоб пов'язувати з баскійським етимом укр. *анчоус*, запозичене з нідерландської або німецької мови, в яких відповідні назви походять від франц. *anchois*, що зводиться, як і ісп. *anchoa*, до баск. *anchu*. Варто згадати укр. *кріль* (*кролик*), яке вважається запозиченим з польської мови латинізмом; водночас зарубіжні етимологи припускають, що лат. *cuniculus* має середземноморсько-іберійське (дороманське) походження, й порівнюють його з баск. *untxi*. Загальноновизнаним запозиченням з французької мови є укр. *силует*, однак французьке прізвище *Silhouette* є видозміненим баск. *Zilueta*. Отже, наразі можна говорити про окремі й загалом гіпотетичні українсько-баскійські етимологічні ізоглоси. В одній з них виступає укр. *чемерка*, трактоване як слово арабського походження, запозичене з польської мови; походження пол. *czamar(k)a* визначається як «східне»; водночас ісп. *zamarra* тлумачиться як імовірне запозичення з баскійської мови. Нарешті, баскізмом як таким можна вважати укр. *джинго*. Порушені питання становлять перспективу тему для подальших студій.

Ключові слова: українська мова, баскійська мова, лексика, запозичення, етимологія.

Питання, пов'язані зі зв'язками між генетично віддаленими мовами, значною мірою стосуються лексичних паралелей. Слід зауважити, що в цій розвідці під лексичними паралелями (їх можна також назвати умовними лексичними ізоглосами) розуміємо гіпотетичні запозичення з баскійської мови

Цитування: Пономаренко В. Про українсько-баскійські лексичні паралелі, Або баскійські сліди в українському лексиконі. Мовознавство. 2023. № 2. С. 44–54. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-329-2023-2-003>

Citation: Ponomarenko V. (2023). Pro ukrainsko-baskiiski leksychni paraleli, Abo baskiiski slidy v ukrainskomu leksykoni [On Ukrainian-Basque lexical parallels, or Basque traces in Ukrainian lexis]. Movoznavstvo, (2), 44–54. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-329-2023-2-003>

Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

(без урахування спільної запозиченої лексики, яка походить з третьої мови), а також інтернаціоналізми (європеїзми) ймовірно баскійського походження, тобто паралелі етимологічного характеру.

Запозичення, що походять з мов народів Піренейського (Іберійського) півострова (романських, насамперед іспанської, а також португальської і ще меншою мірою каталанської), не є надто численними в українській мові. Що ж до баскізмів, то в шеститомному «Етимологічному словнику української мови» не зафіксовано жодної статті, в якій вихідна лексема подавалася б саме як така, що походить або прийшла саме з баскійської мови.

Те саме стосується й словників іншомовних слів в українській мові — від академічного словника 1974 р. за редакцією О.С. Мельничука до виданого в Харкові «Сучасного словника іншомовних слів» 2014 р., де баскійської мови, цього «мовного Мафусаїла Західної Європи», за образним висловом знаного українського мовознавця К.М. Тищенка, немає в списках скорочень на позначення згадуваних мов.

Тож досі про названі паралелі майже не йшлося у вітчизняних лінгвістичних студіях, проте вони, безперечно, заслуговують на увагу з боку лексикологів, етимологів та інших дослідників, оскільки можуть бути свідченнями мовних зв'язків. Крім того, це істотне джерело культурологічної інформації про характерні елементи матеріальної і духовної культури автохтонного європейського етносу.

Баскійські лексеми можна умовно називати іберизмами, виходячи при цьому насамперед з географічного принципу, адже йдеться про поширену на півночі Іспанії, а також на південному заході Франції баскійську мову, яка має не з'ясовану до кінця генеалогію й кваліфікується як «позагрупова» (згадаймо, однак, відомі гіпотези про спорідненість цієї мови з іберською мовою Іспанії або з «іберійсько-кавказькими» мовами). (У народній свідомості басків знайшлося місце й для легенди про те, що кастильську мову вивторили з латини саме їхні далекі предки.)

Видається логічним почати з «найпростішого» — етнізмів. Однак слід зважити на те, що укр. *баски* є типовим зразком екзоетнізма, як і відповідні назви в інших європейських (і не тільки) мовах.

Самоназва басків — *Euskaldun(ak)* — означає, як відомо, 'баскомовні, або 'ті, хто знають баскійську'. Назви ж цього етносу в інших, насамперед романських, мовах, зокрема ісп. *vasco* [Corominas, Pascual I : 536] або франц. *basque* [Rey et al. : 1029], походять від зовні відмінної назви, а саме від (пізньо)лат. *Uasco/Vasco*, мн. *Vascones* (за тлумаченням В. фон Гумбольдта, первісно 'лісові люди' [Klein I : 152]; пор. наведені К. М. Тищенком баск. *baso* 'ліс' і *basa* 'лісовий' [Тищенко 2003 : 76]). Тому латинська назва лише ймовірно має (умоглядний) зв'язок з названим вище автонімом басків.

На основі французького етнізма сформувалися відповідні назви в германських та інших мовах, наприклад, англ. *Basque* [Oxford : 78; Partridge : 253].

Етимологи висували різні версії, зокрема про неолатинське (італійське) походження франц. *Basque* [Dauzat : 77], проте в італійських джерелах етимологізація назви *basco* як така відсутня [див., напр.: Prati : 109; пор.: Zingarelli : 210, де її походження називається «неясним»]. У сучасному французькому «Словнику темних етимологій» П. Гіро (1994 р.) знаходимо «південну» назву *basque* на позначення оборки на талії в жакеті [Guiraud : 83; пор.: Brachet : 84, де йдеться про «невідоме походження»]; те саме слово,

як і етнонім *Basque(s)*, супроводжується позначкою «неясне» [пор.: Stappers : 580].

Що ж до баскійських запозичень в українській мові як таких, то конкретні приклади наводив лише згаданий вище К. М. Тищенко. Це три назви з різних референційних сфер: *багнет*, *більярд* та *анчоус* [Тищенко 2001 : 2; 2020 : 265]. Усі вони варті окремих коментарів.

Українське *багнет* (від назви міста *Байона* у Французькій Країні Басків [Meurer-Lübke : 71], порівняймо його з первісною назвою *байонет*, що нині вживається лише як технічний термін) традиційно пояснюється як запозичення з польської мови французького походження [ЕСУМ 1 : 110; пор. Митрополит Іларіон : 111; Brückner I : 11, де зазначено збереження польського *g* у східнослов'янських і чеській назвах], як прямі запозичення з французької виступають пол. *bagnet* [Brückner I : 10–11; Bańkowski I : 25], англ. *bayonet* [Chambers : 34; Skeat : 55; Klein I : 155; Partridge : 261] із застарілими формами *bagnet* (пор. українську назву) і *bagonet* [Weekley : 129; Oxford : 81], нім. *Bajonett* [Kluge : 74] тощо.

У французьких етимологічних джерелах слово *baïonette* виводиться лише з назви згаданого міста [Rey et al. : 917; Gamillscheg : 73; Dauzat et al. : 67; Dauzat : 69; Bloch I : 61; Stappers : 553; Brachet : 80; пор.: Pianigiani I : 121; Prati : 91 — про італ. *baionetta*; Corominas, Pascual I : 549; Corominas : 90 — про ісп. *bayoneta*; Nascentes : 59 — про порт. *baioneta*]. Що ж до походження французького топоніма *Bayonne* (який порівнюється в деяких джерелах з баскійським *Baiona*), то загальновизнаної думки з цього приводу немає; це констатує, зокрема, французький басколог Е. Іглєз'єс (з іспанським прізвищем) у праці «Назви місць і осіб у Байоні», виданій 2000 р. [Iglesias : 34]. Згідно з однією з гіпотез, назва *Baiona* може походити від баск. *bai una* (букв. 'місце річки') або *bai ona* (букв. 'пагорб (біля) річки'), — таку думку висловлює Ж.-Б. Орпюстан у монографії «Нова баскійська топонімія: назви місцин, долин, комун і поселень» (2006 р.) [Orpustan : 26]; пор. баск. *Ibai ona* ('добра ріка') [Тищенко 2018 : 82, де згадується як імовірне джерело ісп. *bahía* 'затока']. Існує також «германська» версія, за якою в основі французької та інших топонімічних назв — власне ім'я *Baio*, вочевидь германського походження, про що говорить Е. Негр, автор чотири томної «Загальної топонімії Франції» 1990–1991 рр. [Nègre I : 926, 977].

Так само укр. *більярд* (як і аналогічні назви цієї французької за походженням гри в багатьох інших європейських мовах на зразок італ. *biliardo* [Pianigiani I : 156; Prati : 136], англ. *billiard(s)* [Chambers : 40], нім. *Billard* [Kluge : 110] або гр. *μπιλιάρδο*) виводиться зазвичай з франц. *billard*, однак нар.-лат. **bīlia* 'кулька', що («можливо» [Gamillscheg : 112]) лежить в основі французької назви, має, очевидно, галльське (тобто кельтське) походження [ЕСУМ 1 : 199; пор.: Рудницький I : 136; Skeat : 63; Klein I : 173; Oxford : 95 — щодо англ. *billiards*]. Така етимологізація спирається загалом на французьку традицію [Brachet : 91; Dauzat : 88–89; Dauzat et al. : 88; Rey et al. : 1170; Stappers : 385; 442; пор.: Guiraud : 114 і Clédar : 58, де в контексті франц. *bille* наведено, зокрема, брет. *bill* 'стовбур дерева', або Bloch I : 82, де в тому ж контексті виступає ірл. *bile* з тим самим значенням].

Баск. *billar*, що також трактоване як назва французького походження, за формою збігається з ісп. *billar*, іспанська ж лексема так само тлумачиться як давнє запозичення з французької мови [Corominas : 95; Corominas, Pascual I : 585]; в останньому джерелі йдеться про ймовірно кельтську основу

франц. *bille* 'кулька'; порівняймо [Rey et al. : 1170], де припускається його галльське або гельське походження. Зазначимо, що у згаданому французькому етимологічному словнику 1872 р. походження *bille* кваліфікується як невідоме [Brachet : 91; пор. Weekley : 152, де англ. *billiards* виводиться з італ. *bigliardo* «невідомого походження»]. Тому питання в етимологічному сенсі залишається фактично відкритим.

Натомість є вагоміші підстави для того, щоб пов'язувати з баскійським етимомом (з певним ступенем імовірності) іхтіологічну назву, а саме укр. *анчоус*. У словнику Я. Б. Рудницького (1962 р.) йдеться про запозичення з німецької мови, але «кінцевим джерелом» називається баск. *anchu* (з посиланням на німецьке лексикографічне джерело 1948 р., а саме словник Ф. Клуге й А. Гьоце [Рудницький II : 28]). У відносно короткій, але змістовній статті А. П. Критенка [ЕСУМ I : 78; пор.: Нечволод : 53] *анчоус* називається запозиченням з нідерландської або німецької мови, відповідні назви в яких походять від франц. *anchois*, запозиченого «можливо, через провансальську з іспанської» [Bloch I : 28; пор.: Gamillscheg : 37; Dauzat et al. : 32 — «середземноморське слово» — про франц. *anchois*; Nascentes : 172 — про порт. *enchova/anchova*; «сумнівного походження» — Clédad : 23; Stappers : 477 — від ісп. *ancho(v)a*; в останньому джерелі французька назва подана в розділі, присвяченому іспанізмам]. Як і ісп. *anchoa*, французька назва зводиться до баск. *anchu* (сучасна баскійська форма — *antxo*a. — В. П.; в англійському джерелі 1874 р. наводиться «біскайське» *anchuva* [Chambers : 15]) або (з меншими підставами) до грецької *ἀφύη* 'сардинка' [ЕСУМ I : 78; Скопненко, Цимбалюк : 62; пор.: Rey et al. : 508, де базовими історичними паралелями є провансальська, латинська і грецька; Dauzat : 35; пор.: Partridge : 121; Oxford : 35 — стосовно англ. *anchovy*]. Щоправда, зв'язок із баск. *antzu* заперечував В. Меєр-Любке [Meyer-Lübke : 35].

(Латинське *apua* має радше грецьке походження, існує також латинський науковий термін *Engraulis anchoita* на позначення одного з різновидів анчоуса, а лат. *aper* 'дикий кабан, вепр', що має також «іхтіологічне» значення [de Vaan : 46], скоріше за все не має етимологічного зв'язку з *apua*.)

До «грецької» версії схилиються іспанські етимологи, які говорять також про каталанське посередництво (пор. сучасне кат. *anxove*) в надходженні до іспанської мови італійського, а точніше генуезького, діалектизму *anchōa* [Corominas : 50; Corominas, Pascual I : 254–255]. Натомість лексикографи італійські, висловлюючи сумніви щодо грецьких витоків розгляданої назви риби, стверджують, що її іншомовні найменування, тобто не тільки італ. *acciuga* (з яким пов'язана діалектна українська назва *анчуга* [ЕСУМ I : 78]), а й ті самі франц. *anchois*, ісп. *anchoa* або порт. *anchova*, а також англ. *anchovy* [пор.: Weekley : 47 — «невідомого походження»; Klein : 72 — баскійське; Partridge : 121 — баскійське або грецьке; Chambers : 15 і Skeat : 23, де згадується або підтримується гіпотеза щодо «іберійського» походження запозиченої англійською мовою іспанської назви], нім. *Anschovis* (від нідерл. *ansjovis*) [Kluge : 37, де йдеться про можливе баскійське джерело], гр. *ανθοῦνα* тощо, прямо чи опосередковано походять від того самого генуезького *ancīua* [Prati : 9]. Щоправда, у словнику 1907 р. згадується як можливе джерело запозичення баск. *antzu*a 'сухий', оскільки мова йде про позначення «сушеної сардини» [Pianigiani I : 11], тоді як у сучасному словнику йдеться про ймовірне «середземноморське» походження італійської іхтіологічної назви [DE : 17]. До речі, так званий європейський або азовський анчоус має в українській мові альтернативну назву *хамса*, ймовірно турецького походження; пор. рум. *hamsie*.

Продовжуючи «зоологічну» тему, варто згадати й іншу лексему, яка становить інтерес у даному контексті, а саме укр. *кролик*, що вважається запозиченим з польської мови латинізмом [ЕСУМ 3 : 97; Митрополит Іларіон II : 300; пор.: Рудницький 2 : 756, 739, де українські назви *крілик* і *кролик* зводяться до германського за походженням *король*; Brückner : 269; Boryś : 262–263 — тут пол. *królik* розглядають як кальку запозиченої з латини середньовісньонімецької назви; Bańkowski I : 824 — основою кальки назване італ. *coniglio*, порівнюване, зокрема, з ісп. *conejo* і ст.-франц. *connil*]. Водночас деякі (зарубіжні) лексикографи припускають, що лат. *cuniculus* має іберійське [Черних I : 445], середземноморсько-іберійське (тобто дороманське) або навіть індійське походження [Walde, Hoffmann : 308; Ernout, Meillet : 157; пор.: Pianigiani I : 379 — про італ. *cunicolo* ‘кролик’], і порівнюють його з баск. *kui* або *untxi* (*unchi*) [DE : 122; Corominas, Pascual II : 173].

Згадаймо також укр. *силует*, що є типовим інтернаціоналізмом французького походження. З одного боку, це загальновизнане запозичення з французької мови [ЕСУМ 5 : 231], а з другого, — прізвище французького фінансиста XVIII ст. *Silhouette* [Rey et al. : 9130–9131; Gamillscheg : 809; Brachet : 497; Stappers : 547, де згадано також образний вираз *à la Silhouette*], що лягло, як відомо, в основу назви художнього жанру (яка набула переносного значення в багатьох мовах), є видозміненим баск. *Zilueta* (букв. ‘місце печер’ — таку інформацію знаходимо в баскійському розділі «Західноєвропейського розмовника», виданого 1997 р. в Австралії [Pagoeta : 18]). У французьких етимологічних джерелах прізвище *Silhouette* пояснюється як таке, що походить від давнішого *Siloet* — «офранцуженого» у Північній (тобто Французькій) Країні Басків баск. *Xiloeta*, іспанізованим варіантом якого є *Zulueta*, тоді як в іспанській Країні Басків існує «автохтонне» прізвище *Ziloe-ta* (або *Zilhoeta* з «німою» *h*), так само «топонімічного» походження [Dauzat : 23; Dauzat et al. : 692].

Отже, наразі можна говорити загалом про окремі й знову ж таки гіпотетичні українсько-баскійські етимологічні ізоглоси, які становлять проблемну тему для лінгвістичних студій.

В одному з таких рядів ізоглос може виступати, наприклад, укр. *чемерка* (також *чамара*, *чемера*, *чумарка*, *чамарка*) ‘чоловіче верхнє вбрання; венгерка’, що тлумачиться як слово арабського походження, запозичене з польської мови [ЕСУМ 6 : 294; Грінченко 4 : 451; Жайворонок : 675]; пор. рос. *чемара* [Фасмер IV : 330–331, де йдеться про польське та італійське посередництво]; походження пол. *czamar(k)a* (від італ. *zimarra* [Miklosich : 30; Berneker I : 135]) і ст.-італ. *zimarra* визначається як «східне» [Brückner : 72; пор. Bańkowski I : 214], а італ. (заст.) *zimarra* (від ісп. *chamarra* / *zamarra* / *zamarro*) ‘довгий каптан з грубої вовни’ [Prati : 1063] виступає в ролі першого індоєвропейського посередника в запозиченні араб. *sammūr* ‘соболь’ [Pianigiani II : 1554; пор.: Dauzat et al. : 693; Rey et al. : 9137; Stappers : 484 — щодо франц. *simarre* від ст.-франц. *chamarre*]; водночас ісп. *zamarra* (відоме з XIV ст.) вважається ймовірним запозиченням з баскійської мови, похідним від баск. *zamar* (з артиклем — *zamarra*) ‘овеча вовна’ [Corominas : 620; пор.: Gamillscheg : 809] і ‘верхнє вбрання з овчини’, або ж «відповідного іберійського слова» [Corominas, Pascual VI : 814]; ісп. *zamarra* наявне серед інших слів в іспаномовних електронних джерелах на зразок «50 прикладів баскізмів» [Vasquismos]. Утім, у деяких джерелах походження європейських назв реалії зазначене як невідоме [див., напр.: Kluge : 764 — про нім. *Simmer*]. Знаний

норвезький компаративіст Кр. Станг наводить рос. *чемер* у контексті германо-слов'янських паралелей, визначаючи всі інші зв'язки як малопереконливі [Stang : 16; пор.: Fraenkel : 72 — про запозичене з польської лит. *čemárka*, або Smoczyński : 247 — про білоруське джерело запозичення].

У зарубіжних, переважно англومовних, етимологічних джерелах згадується, зокрема, англ. *jingo*, яке (у контексті етноніма *Basque*), на думку Е. Віклі, є «чи не єдиним внеском» баскійської мови в англійську [Weekley : 123]; він вважає можливим джерелом відомого з XVII ст. англ. *jingo* [Weekley : 785–786] баск. *Jinko, Jainko* 'Бог', засвоєне від баскійських моряків-гарпунерів; досить цікавим видається його коментар щодо «політичного» значення (тобто 'шовініст'. — В. П.), яке поширилося наприкінці XIX ст. завдяки «оперетковій пісеньці, популярній серед русофобів у 1878 р.» (рік завершення російсько-турецької війни, унаслідок якої до Російської імперії було, зокрема, приєднано турецькі, грузинські й бессарабські території. — В. П.) [Weekley : 786]. (У приспіві згаданої пісні вжито вигуківий вираз *by jingo* [Oxford : 496; пор.: Partridge : 1664, де наведено також баск. *Jinko(a)*], однак в оксфордському джерелі походження *jingo* потрактоване як невідоме.) Вітчизняні словники іншомовних слів (традиційно) тлумачать запозичене укр. *джинго* як «(англ. *jingo*, від *by jingo* — клянуся богом) назвисько англійських войовничих шовіністів», а похідне від нього *джингоїзм* — як відповідний термін англійського походження [Мельничук : 207]. Останнє пояснюється в етимологічному словнику Я. Б. Рудницького як (англ.) *jingoism* — від *jingo* 'шовініст', першоджерелом якого є баск. *Jainko* 'ім'я верховного бога', занесене до Англії баскійськими солдатами у XIII–XIV ст. [Рудницький II : 80 — з посиланням на Klein I : 830, де висловлена така думка щодо англ. *jingo*; пор.: Weekley I : 123].

Отже, йдеться про типовий історизм, що має, очевидно, баскійську етимологічну основу.

На завершення зазначимо, що євроінтеграційні процеси й дедалі активніша масмедійна діяльність сприяють поширенню й засвоєнню найрізноманітніших європейських реалій в україномовному середовищі. Тому в новітніх українських джерелах (як електронних, так і паперових) трапляються, зокрема, давно засвоєні іспанською та іншими мовами баскізми на позначення етнокультурних реалій, які насамперед через іспанську та інші європейські мови потрапляють до сучасного українського лексикону, наприклад: *ауреску* (традиційний церемоніальний танець), *боїна* (баскійський берет), *чапела* (берет великих розмірів), *самарра* (наплічник із зображенням диявола), *хай-алай* (національна гра, різновид ручного м'яча), *мус* (чи не найпопулярніша в Іспанії азартна картярська гра), *чістор(р)а* (ковбаса з січеного м'яса з приправами), *калімочо* (коктейль із червоного вина з лимонадом), *чаколі* (ароматизоване ігристе вино), *пачаран* (міцна настоянка з терну).

Варто згадати і власні назви, насамперед топоніми баскійського походження: *Алава*, *Біскайя*, *Гіпускоа*, *Більбао*, *Віторія*, гідроніми на зразок *Ебро*, а також антропоніми, зокрема прізвища, не тільки давно відомі в нас *Гонгора*, *Пісарро*, *Ібаррурі*, *Гойтісоло* або *Альєнде*, а й такі, як, скажімо, *Аснар*, *Муньос*, *Очоа*, *Угарте*, *Урібе* тощо. І цей процес засвоєння іншомовних назв, природно, триває.

ЛІТЕРАТУРА

- Грінченко Б. Словарь української мови : в 4 т. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958.
- Етимологічний словник української мови / редкол.: О.С.Мельничук (голов.ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1982–2012. Т. 1–6.
- Жайворонок В. Антологія знаків української етнокультури : словник-довідник. Київ : Наук. думка, 2018. 759 с.
- Митрополит Іларіон (Проф. д-р Іван Огієнко). Етимологічно-семантичний словник української мови. Вінніпег : Накл. Тов-ва «Волинь», 1970–1994. Т. 1–4.
- Нечволод Л. І. Сучасний словник іншомовних слів. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2014. 768 с.
- Рудницький Я. Б. Етимологічний словник української мови. Вінніпег : УВАН, 1962–1982. Т. 1–2.
- Скопненко О. І., Цимбалюк Т. В. Сучасний словник іншомовних слів. Київ : Довіра, 2006. 789 с.
- Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. Київ : Голов. ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1974. 775 с.
- Тищенко К. М. Мови Європи (За матеріалами Лінгвістичного навчального музею Київського національного університету імені Тараса Шевченка). Українська Правнича Фундація; Бюро інформації Ради Європи в Україні; «Кальварія», 2001. 25 с.
- Тищенко К. Найдовша мовна й культурна традиція в Європі: баски. *Пам'ятки України* : Наук. часопис. 2003. Вип. 4. С. 75–102.
- Тищенко К.М. Іншомовна історія українців: 2300 запозичених реалій античності й середньовіччя у мові, топонімах і прізвищах. Київ ; Броди : Просвіта, 2018. 815 с.
- Тищенко К. 42 епохи українських мовних контактів. Київ ; Броди : Просвіта, 2020. 912 с.
- Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. Москва : Прогресс, 1964–1973. Т. 1–4.
- Черных П.Я. Историко-этимологический словарь русского языка. Москва : Рус. яз., 1993. Т. 1–2.
- Bańkowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego. Warszawa : Wyd-wo naukowe PWN, 2000. Т. 1–2.
- Berneker E.K. Slavisches etymologisches Wörterbuch. 2 Aufl. Heidelberg : Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1908–1913. Bd I–2.
- Bloch O. Dictionnaire étymologique de la langue française. Paris : Les Presses Universitaires de France, 1932. Т. I. 405 p.
- Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków : Wyd-wo Literackie, 2008. 861 s.
- Brachet A. Dictionnaire étymologique de la langue française. Paris : Bibliothèque d'Éducation, 1872. 561 p.
- Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa : Wiedza powszechna, 1927. 806 s.
- Chambers W. & R. Etymological Dictionary of the English Language. London; Edinburgh : James Donald, F.R.G.S., &c., 1874. 600 p.
- Clédat L. Dictionnaire étymologique de la langue française. Paris : Librairie Hachette et Cie., 1913. 620 p.
- Corominas J. Breve diccionario etimológico de la lengua castellana. Madrid : Gredos, 1998. 627 p.
- Corominas J., Pascual J.A. Diccionario Crítico Etimológico Castellano e Hispánico. Madrid : Gredos, 1984. Т. 1–5.
- Dauzat A. Dictionnaire étymologique de la langue française. Paris : Librairie Larousse, 1938. 810 p.

- Dauzat A., Dubois J., Mitterand H. Nouveau dictionnaire étymologique et historique. Paris : Librairie Larousse, 1964. 805 p.
- de Vaan M. Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages. Leiden; Boston : Brill, 2008. 825 p.
- Dizionario etimologico della lingua italiana. Santarcangelo di R. : Rusconi Libri, 2003. 511 p.
- Ernout A., Meillet A. Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots. 4-e éd. Paris : Klincksieck, 2001. 833 p.
- Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg : Universitätsverlag, 1962. Bd 1–2.
- Gamillscheg E. Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache. Heidelberg : C. Winter, 1969. 1326 S.
- Guiraud P. Dictionnaire des étymologies obscures. Paris : Payot, 1994. 522 p.
- Iglesias H. *Noms de lieux et de personnes à Bayonne, Anglet et Biarritz au XVIIIe siècle* : origine, signification, localisation, proportion et fréquence des noms recensés. Donostia-Saint-Sébastien : Éditions Elkar, 2000. 375 p.
- Klein E. A. Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language. Amsterdam etc. : Elsevier Publ. Co., 1966–1967. Vol. I–2.
- Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 23., erw. Aufl. Berlin; New York : W. de Gruyter, 1995. 921 S.
- Meyer-Lübke W. Romanisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg : Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1911. 1092 S.
- Miklosich F. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien : Wilhelm Braumüller, 1886. 547 S.
- Nascentes A. Dicionário etimológico da língua portuguesa. Rio de Janeiro: Jornal do Commercio, 1955. 534 p.
- Nègre E. Toponymie générale de la France. Genève : Librairie Droz, 1990–1991. Vol. I–3.
- Orpustan J.-B. *Nouvelle toponymie basque : noms des pays, vallées, communes et hameaux* (monographie). Pessac : Presses universitaires de Bordeaux, coll. «Centre d'études linguistiques et littéraires basques», 2006. 244 p.
- Pagoeta M. M. Basque. *Western Europe phrasebook*. Hawthorn : Lonely Planet, 1997. P. 9–18.
- Partridge E. Origins. A Short Etymological Dictionary of Modern English. London : Routledge, 2006. 4218 p.
- Pianigiani O. Vocabolario etimologico della lingua italiana. Roma; Milano : Società Editrice Dante Alighieri, 1907. Vol. 1–2.
- Prati A. Vocabolario etimologico italiano. Milano : Garzanti, 1951. 1097 p.
- Rey A. et al. Dictionnaire historique de la langue française. Paris : Les Dictionnaires Le Robert, 2010. 11393 p.
- Skeat W. An Etymological Dictionary of the English Language. London : Henry Frowde, 1888. 844 p.
- Smoczyński W. Słownik etymologiczny języka litewskiego / współpraca redakcyjna: M. Osłon. 2-ie wyd., poprawione i znacznie rozszerzone. **Na prawach rękopisu.**
- Stang Chr. S. Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slawischen, Baltischen und Germanischen. Oslo: Universitetsforlag, 1972. 204 S.
- Stappers H. Dictionnaire synoptique d'étymologie française. Bruxelles; Leipzig : Merzbach & Falk, éditeurs, 1885. 699 p.
- The Oxford Dictionary of English Etymology / ed. by C. T. Onions. Oxford : Clarendon, 1985. 1025 p.
- Vasquismos. URL : <https://www.ejemplos.co/50-ejemplos-de-vasquismos> (дата звернення 15.04. 2023).

- Walde A., Hofmann J.B. Lateinisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg : C. Winter's Universitätsbuchhandlung, 1938–1954. Bd 1–2.
- Weekley E. An Etymological Dictionary of the English Language. London : John Murray, 1921. 1660 p.
- Zingarelli N. Vocabolario della lingua italiana. Bologna : N. Zanichelli, 2005. 2177 p.

Дата надходження до редакції: 03.05.2023

Дата надходження після доопрацювання: 10.05.2023

Дата затвердження редакцією: 14.05.2023

REFERENCES

- Bańkowski A. (2000). Etymologiczny słownik języka polskiego. T. 1–2. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN.
- Berneker E. K. (1908–1913). Slavisches etymologisches Wörterbuch. Bd. 1–2. 2 Aufl. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Bloch O. (1932). Dictionnaire étymologique de la langue française. T. 1. Paris: Les Presses Universitaires de France.
- Boryś W. (2008). Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Brachet A. (1872). Dictionnaire étymologique de la langue française. Paris: Bibliothèque d'Éducation.
- Brückner A. (1927). Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: Wiedza powszechna.
- Chambers W. & R. (1874). Etymological Dictionary of the English Language. London and Edinburgh: James Donald, F.R.G.S., &c.
- Chernyh P. Ya. (1993). Istoriko-etimologicheskij slovar russkogo yazyka. Vol. 1–2. Moscow: Russkij yazyk. [In Russian].
- Clédat L. (1913). Dictionnaire étimologique de la langue française. Paris: Librairie Hachette et Cie.
- Corominas J. (1998). Breve diccionario etimológico de la lengua castellana. Madrid: Gredos.
- Corominas J., Pascual J. A. (1984). Diccionario Crítico Etimológico Castellano e Hispánico. T. 1–5. Madrid: Gredos.
- Dauzat A. (1938). Dictionnaire étymologique de la langue française. Paris: Librairie Larousse.
- Dauzat A., Dubois J., Mitterand H. (1964). Nouveau dictionnaire étymologique et historique. Paris: Librairie Larousse.
- de Vaan M. (2008). Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages. Leiden; Boston: Brill.
- Dizionario etimologico della lingua italiana (2003). Santarcangelo di R.: Rusconi Libri.
- Ernout A., Meillet A. (2001). Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots. 4e éd. Paris: Klincksieck.
- Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy (1982–2012). Vol. 1–6. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Fraenkel E. (1962). Litauisches etymologisches Wörterbuch. Bd. 1–2. Heidelberg: Universitätsverlag.
- Gamillscheg E. (1969). Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache. Heidelberg: C. Winter.
- Guiraud P. (1994). Dictionnaire des étymologies obscures. Paris: Payot.
- Hrinchenko B. (1958). Slovar ukrainskoi movy : in 4 vols. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSSR. [In Ukrainian].
- Iglesias H. (2000). *Noms de lieux et de personnes à Bayonne, Anglet et Biarritz*

- au XVIIIe siècle* : origine, signification, localisation, proportion et fréquence des noms recensés. Donostia-Saint-Sébastien: éditions Elkar.
- Klein E. A. (1966–1967). *Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Vol. 1–2. Amsterdam etc.: Elsevier Publ. Co.
- Kluge F. (1995). *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 23., erw. Aufl. Berlin; New York: W. de Gruyter.
- Metropolitan Ilarion (Prof. d-r Ivan Ohienko) (1970–1994). *Etymolohichno-semantychnyi slovnyk ukrainskoi movy*. Vol. 1–4. Winnipeg: Publ. by Society of Volyn. [In Ukrainian].
- Meyer-Lübke W. (1911). *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Miklosich F. (1886). *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller.
- Nascentes A. (1955). *Dicionário etimológico da língua portuguesa*. Rio de Janeiro: Jornal do Commercio.
- Nechvolod L.I. (2014). *Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv*. Kharkiv: TORCING PLUS. [In Ukrainian].
- Nègre E. (1990–1991). *Toponymie générale de la France*. T. 1–3. Genève: Librairie Droz.
- Orpustan J.-B. (2006). *Nouvelle toponymie basque : noms des pays, vallées, communes et hameaux* (monographie). Pessac: Presses universitaires de Bordeaux, coll. «Centre d'études linguistiques et littéraires basques».
- Pagoeta M. M. (1997). *Basque. Western Europe phrasebook*. Hawthorn: Lonely Planet, 9–18.
- Partridge E. (2006). *Origins. A Short Etymological Dictionary of Modern English*. London: Routledge.
- Pianigiani O. (1907). *Vocabolario etimologico della lingua italiana*. Vol.1–2. Roma-Milano: Società Editrice Dante Alighieri.
- Prati A. (1951). *Vocabolario etimologico italiano*. Milano: Garzanti.
- Rey A. et al. (2010). *Dictionnaire historique de la langue française*. Paris: Les Dictionnaires Le Robert.
- Rudnyc'kyi J.B. (1962–1972). *An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language*. Vol. 1–2. Winnipeg: Ukrainian Free Academy of Sciences.
- Skeat W. (1888). *An Etymological Dictionary of the English Language*. London: Henry Frowde.
- Skopnenko O. I., Tymbalyuk T. V. (2006). *Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv*. Kyiv: Dovira. [In Ukrainian].
- Slovnyk inshomovnykh sliv*. (1974). O. S. Melnychuk (Ed.) Kyiv: Holovna redaktsiia Ukrainkoi Radianskoi Entsyklopedii AN URSR. [In Ukrainian].
- Smoczyński W. *Słownik etymologiczny języka litewskiego / współpraca redakcyjna: M. Osłon*. Wydanie drugie, poprawione i znacznie rozszerzone. **Na prawach rękopisu**.
- Stang Chr. S. (1972). *Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slawischen, Baltischen und Germanischen*. Oslo: Universitetsforlag.
- Stappers H. (1885). *Dictionnaire synoptique d'étymologie française*. Bruxelles-Leipzig: Merzbach & Falk, éditeurs.
- The Oxford Dictionary of English Etymology*. (1985). C. T. Onions (Ed.). Oxford: Clarendon.
- Tyshchenko K. M. (2001). *Movy Yevropy (Za materialamy Linhvistychnoho navchalnoho muzeyu Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ukrainska Pravnycha Fundaciia; Biuro informatsii Rady Evropy v Ukraini; Kalvaria*. [In Ukrainian].
- Tyshchenko K. (2003). *Naydovsha movna y kulturna tradytsiya v Yevropi : basky*.

- Pam'yatky Ukrainy*. Naukovyi chasopys, (4), 75–102. [In Ukrainian].
- Tyshchenko K. M. (2018). Inshomovna istoriia ukraintsiv: 2300 zapozychenykh realii antychnosti y seredniovichchia u movi, toponimakh i prizvyshchakh. Kyiv; Brody: Prosvita. [In Ukrainian].
- Tyshchenko K. (2020). 42 epokhy ukrainskykh movnykh kontaktiv. Kyiv; Brody: Prosvita. [In Ukrainian].
- Vasmer M. (1964–1973). Etimologicheskiy slovar' russkogo yazyka. O. N. Trubachev (Transl., Ed.). Vol. 1–4. Moscow: Progress. [In Russian].
- Vasquismos. URL: <https://www.ejemplos.co/50-ejemplos-de-vasquismos> (last accessed: 15.04.2023).
- Walde A., Hofmann J. B. (1938–1954). Lateinisches etymologisches Wörterbuch. Bd. 1–2. Heidelberg: C. Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Weekley E. (1921). An Etymological Dictionary of the English Language. London: John Murray.
- Zhaivoronok V. (2018). Antolohiya znakiv ukrainskoi etnokultury. Slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Zingarelli N. (2005). Vocabolario della lingua italiana. Bologna: N. Zanichelli.

Received: 03.05.2023

Received in revised form: 10.05.2023

Accepted: 14.05.2023

Volodymyr PONOMARENKO

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine

4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

Email: vladimirlingua@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4106-5874>

ON UKRAINIAN-BASQUE LEXICAL PARALLELS, OR BASQUE TRACES IN UKRAINIAN LEXIS

The article is devoted to an ambiguous and problematic issue related to Ukrainian-Basque linguistic ties. By lexical parallels (they can also be called conditional isoglosses) the author of this study means hypothetical borrowings-internationalisms (Europeanisms), presumably of Basque origin. Examples of basquisms in the Ukrainian language (*багнет*, *більярд*, *анчоус*, i.e. 'bayonet, billiard, anchovy') have been given by K. Tyshchenko, well known Ukrainian scientist. Ukr. *багнет* (from the name of the city of *Bayonne* in France), traditionally explained as a borrowing of French origin from the Polish language; that of Fr. *Bayonne* is compared to Basque *Baiona*; anyhow, there is no generally accepted opinion; according to one of the hypotheses, the latter may come from Basq. *bai una / bai ona*. Ukr. *більярд* is derived from Fr. *billard*, however, Pop. Lat. **bilia* is obviously of Gaulish origin; Basq. *billar* is similar in form to Sp. *billar*, which is interpreted as an ancient borrowing from French. There are certain grounds for associating the Basque etymon with Ukr. *анчоус*, borrowed from Dutch or German, the corresponding names of which come from Fr. *anchois*, which comes down, like Sp. *anchoa*, to Basq. *anchu*. It is worth mentioning Ukr. *кролик* ('rabbit'), which is considered to be a Latinism borrowed from Polish; at the same time, foreign lexicographers assume that Lat. *cuniculus* is of Mediterranean-Iberian (pre-Romance) origin and it is compared to Basq. *untxi*. Besides, let's mention Ukr. *суплет*, which is a generally accepted loanword from French, but the surname *Silhouette* is a modified Basq. *Zilueta*. So, for now, we can talk about separate and generally hypothetical Ukrainian-Basque etymological isoglosses. One of them includes Ukr. *чемерка*, interpreted as a word of Arabic origin, borrowed from Polish; the origin of Pol. *czamar(k)a* is defined as «oriental»; at the same time Sp. *zamarra* is interpreted as a possible loanword from Basque. Finally, we can consider Ukr. *джинго* 'jingo' as a historical Basquism. The raised issues are a promising topic for further studies.

Keywords: Ukrainian language, Basque language, lexicon, borrowings, etymology.